

Igor Kominarec, Edita Kominarecová

FAKTORY OVPLYVNĚJÍCÍ KOMUNIKACI V MULTIKULTURNÍM EDUKAČNÍM PROSTŘEDÍ

FACTORS AFFECTING COMMUNICATION IN MULTICULTURAL EDUCATION

Abstract

The paper analyses factors affecting communication in the educational environment. The study is focused on communication styles and skills in the teacher's work. Then the attention is paid to the intercultural communication within the content of curriculum and its effectiveness in the learning process as well as the factors of gender differences in communication are discussed. The paper is written within a theoretical framework, its core content is based on two research projects coordinated by the authors in the Slovak Republic.

Key words: communication style, teacher's competencies, multicultural communication, gender differences.

Abstrakt

V príspevku je analyzovaná problematika faktorov vplyvujúcich na komunikáciu v edukačnom prostredí. Obsah štúdie je zameraný na komunikačné štýly a kompetencie v práci učiteľa. V nasledujúcej časti orientujeme pozornosť na multikultúrnu komunikáciu v obsahovom kurikule a jej efektívnosť v edukačnom procese. V poslednej časti štúdie je analyzovaný faktor rodovej odlišnosti v komunikácii. Štúdia má teoretické zameranie, jej obsah vychádza z dvoch výskumných projektov ktoré jej autori koordinovali v Slovenskej republike.

Kľúčové slová: komunikačný štýl, kompetencie učiteľa, multikultúrna komunikácia, rodová odlišnosť.

Úvod

Otázkam multikulturality a jazyka sa vo svetovom meradle venovalo veľa pozornosti. Pedagogická práca v multikultúrnom prostredí si vyžaduje rešpektovať špecifické rozdiely v edukácii. Tieto rozdiely môžu vyplývať z rodinného, školského alebo mimoškolského prostredia, z postojov pedagogických pracovníkov a rodičov k edukácii, osobnosti žiaka, kultúrnych a historických tradícií príslušného naroda alebo etnika. Vzhľadom na šírku a rôznorodosť týchto činiteľov sa týmito otázkami zaoberá nielen pedagogika, ale aj sociológia, kulturológia, psychológia a iné vedy. V tejto štúdii

orientujeme pozornosť na školské prostredie a osobnosť učiteľa. Podľa J. Průcha¹ existujú významné rozdiely vo vzdelávaní medzi jednotlivými krajinami. Tieto sú z pedagogického hľadiska podmienené:

- inou organizáciou vyučovania, z hľadiska činnosti školy a obsahu vyučovania,
- inými cieľmi a hodnotami, ktoré učitelia na vyučovaní sledujú,
- rozdielnou prácou učiteľov na hodinách pri výbere metód, foriem a prostriedkov práce,
- odlišným komunikačným štýlom práce učiteľa pri práci so žiakmi.

1. Komunikačné štýly práce učiteľa so žiakmi

Vo svojom príspevku svoju pozornosť zameriame na odlišné komunikačné štýly práce učiteľa so žiakmi. Repertoár komunikačného správania vo veľkej miere závisí na kultúre, v ktorej sme boli vychovávaní. Týka sa to teda aj komunikácie učiteľa, ktorá je podmienená edukačnou úrovňou vysokej školy obsahujúcej prvky tradícií príslušnej kultúry národa. Komunikačný štýl ktorý si pritom učiteľ osvojil nemusí byť v intenciách s komunikačným štýlom žiaka. Aby sme predišli prípadným nedorozumeniam vyplývajúcim z rôznorodosti komunikačných štýlov je potrebná príprava učiteľa pre multikultúrne edukačné prostredie. O kurikulárnom modeli takejto prípravy boli publikované viaceré práce². (Kominarec I., Kominarecová E., Mistrík E.)³. Súčasťou tohto modelu je aj nadobudnutie multikultúrnych komunikačných kompetencií, ktoré sú podľa nášho názoru implementované v troch základných zložkách osobnosti učiteľa: motivačnej, poznávacej a komunikatívnej. Na základe teoretickej analýzy sme z týchto zložiek deduktívnym spôsobom špecifikovali nasledovné kompetencie učiteľa (Kominarec I., Kominarecová E.)⁴:

2. Kompetencie učiteľa

Motivačná zložka

- vzbudenie záujmu – motivácia záujmu o riešenie problému je dôležitou súčasťou multikultúrnej výchovy. Motivácia je predpokladom úspešnosti riešenia edukačnej situácie;

¹ J. Průcha, Interkultúrní psychologie, Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-885-6.

² I. Kominarec, E. Kominarecová, Multikulturalita a edukácia, Prešov: Prešovská univerzita FHPV, 2005. ISBN 80-8068-380-8.

³ E. Mistrík, Multikultúrna výchova v príprave učiteľov, Bratislava: IRIS, 2000, ISBN 80-89018-10-6.

⁴ I. Kominarec, E. Kominarecová, Multikulturalita a edukácia, Prešov: Prešovská univerzita FHPV, 2005. ISBN 80-8068-380-8.

- prejav rešpektu – prejavenie rešpektu pre iných ľudí, žiakov je všeobecne platná norma multikultúrneho správania. Rešpekt sa môže vyjadriť verbálnymi aj neverbálnymi prejavmi;
- empatický postoj – jednotlivci, ktorí sú schopní prejavit' svoje vnímanie iných osôb, žiakov, vniknúť do ich pocitov a skúseností sú považovaní za kompetentnejších v multikultúrnej interakcii.

Poznávacia zložka

- orientácia na poznanie – znamená pochopenie svojho miesta vo svete. Kompetentné poznávanie sa realizuje vtedy, keď všetka skúsenosť a jej interpretácia je individuálna, získaná vlastnou skúsenosťou a nie zovšeobecnená;
- tvorivý prístup – nakoľko multikultúrna výchova sa uskutočňuje často v reálnom živote, pochopenie a získanie schopnosti riešenia problémov je veľmi dôležité;
- tolerancia pre odlišnosti – kompetentný multikultúrny komunikátor je schopný prekonať nervozitu a frustráciu, ktoré sprevádzajú zložité situácie, vie sa prispôbiť zmenám a adaptovať na nové meniace sa edukačné situácie.

Komunikatívna zložka

- Interakčný manažment – mnohí jedinci sú schopní pri uskutočňovaní interakcie diskutovať, správne reagovať na situáciu a pod. Tieto zručnosti sú veľmi dôležité, pretože vzájomná interakcia prispieva k obohateniu človeka o nové poznatky a skúsenosti;
- Nehodnotiaci postoj – znamená schopnosť odpovedať nehodnotiacim spôsobom, založenom viac na opisnom, ako na hodnotiacom stanovisku;
- Definovanie problému – predpokladá jasné a konkrétne stanovenie problému a spôsoby jeho riešenia.

3. Multikultúrna komunikácia a edukačné kurikulum

Prikláňame k názoru, že je potrebné začleniť multikultúrnú komunikáciu do edukačného kurikula, a to či už v rámci výučby cudzích jazykov, alebo ako súčasť iných predmetov tak, ako je to v európskom vzdelávacom systéme. Uvádzame základné kultúrne podmienené faktory, ktoré je potrebné zvládnuť na dosiahnutie komunikatívnych kompetencií. Ide o päť oblastí ilustrujúcich socio-kultúrne aspekty procesu učenia sa jazyka:

- 1) štruktúra a organizácia jazykového prejavu,
- 2) vhodnosť použitia jazyka v sociálnom prostredí,
- 3) paralingvistické prejavy (hlasitosť a intonácia, neverbálne prejavy, vzdialenosť pri komunikácii, gestá, výrazové prostriedky, reč tela atď.),

- 4) jazyková pragmatika (explicitnosť a implicitnosť prejavu, rýchlosť reči, spôsob počúvania, kultúrne normy, kedy a ako je vhodné sa vyjadriť, priame a nepriame vyjadrovanie, vyjadrenie statusu, výber tém atď.),
- 5) kognitívno-akademická jazyková vyspelosť (abstraktnosť a konkrétnosť prejavu).

4. Efektivita multikultúrnej výchovy a komunikácie

Na základe poznania príčin obmedzujúcich kvalitu multikultúrnej výchovy a komunikácie sa domnievame, že jej efektívnosť bude závislá na týchto faktoroch:

- **Uvedomenie významu multikultúrnej výchovy** – učitelia tejto kategórie si uvedomujú potrebu multikultúrnej výchovy v edukačnom procese.
- **Získavanie informácií** – kontinuálne sebavzdelávanie obsahujúce nielen všeobecné poznatky o multikultúrnej výchove ale aj poznanie špecifických informácií z tejto oblasti, ktoré začleňujú do učebných osnov a vyučovacieho procesu.
- **Osobnostné a profesionálne kvality** – súvisia s interiorizáciou multikultúrnej výchovy vo vnútornom presvedčení a vonkajšom vystupovaní učiteľa, čo sa prejavuje v potrebe uplatňovať požiadavky multikultúrnej výchovy.
- **Realizácia v edukačnom procese** – súvisí s inovatívnym prístupom k realizácii multikultúrnej výchovy v edukačnom prostredí. Učitelia aktívne tvoria a aplikujú metódy a prostriedky multikultúrnej výchovy v praxi.
- **Výsledky edukácie** – komplexný rozvoj osobnosti žiaka vrátane jeho multikultúrnych hodnôt je v centre záujmu tejto skupiny učiteľov. Podpora ich sebadôvery a aktivity, odstraňovanie predsudkov k iným kultúram a ich hodnotám.
- **Spolupráca v edukácii** – súvisí so snahou o sociálny konsenzus, koordináciu a spoluprácu s pedagogickými pracovníkmi, rodičmi a žiakmi, nájsť spoločné a efektívne spôsoby realizácie multikultúrnej výchovy.
- **Eliminácia nerovnosti** – demokratický prístup spojený so snahou o neustále dosiahnutie rovnosti a spravodlivosti. Títo učitelia hľadajú tvorivé spôsoby v posilňovaní sebavedomia študentov a vzájomného ocenenia.

Potrebu skvalitnenia a širšieho uplatňovania multikultúrnej výchovy na školách potvrdzujú aj naše skúsenosti z tejto oblasti vychádzajúce z práce v Learning Centre (vzdelávacie centrum) na americkej vysokej škole. Tieto sú zamerané na prípravu najmä zahraničných študentov v oblastiach: jazykových a multikultúrnych kompetencií, voľno časových aktivít a oboznamujú so systémom vzdelávania na amerických vysokých školách. Programy edukačného procesu v USA sú založené na filozofii interdisciplinárnej integrácii poznatkov a dostupnosti vzdelávania pre všetkých.

Základné charakteristiky fungovania tohto programu určeného na poskytovanie akademických príležitostí pre študentov z menej výhodného prostredia, či už v zmysle finančných príjmov alebo podmienené úrovňou predtým navštevovaných škôl v mieste bydliska, im dáva možnosť vyrovnáť vzdelanostné štandardy. Poukazujú aj na dostupnosť rôznorodých voľnočasových aktivít, ktorých cieľom je formovanie postojov v danom kultúrnom priestore. Vychádzajúc z vlastných skúseností z pobytu a pozorovania na Penn State (USA) ich možno rozdeliť do viacerých kategórií. Existencia týchto vzdelávacích centier potvrdzuje tvrdenie antropológa Brislina, že kultúra môže slúžiť ako nástroj procesu komunikácie vtedy, keď vyučuje kultúrne podmienené správanie a konvencie⁵.

Domnievame sa, že samotné informácie nemusia viesť k hlbšiemu pohľadu na podstatu veci, ale multikultúrne uvedomenie podnecuje kritické myslenie a dáva väčší priestor pre porozumenie a toleranciu. Kľúčovým atribútom činnosti vzdelávacieho centra je filozofia zdôrazňujúca fakt, že žiadna z kultúr nemôže byť dominantná alebo podceňovaná a študenti si musia uvedomovať ich rôznorodosť a následne to rešpektovať. Multidimenzionalita kultúry podmieňuje odlišnosti komunikácie, preto sa domnievame, že je potrebné venovať týmto fenoménom náležitú pozornosť a dodávame, že obsahovo by mala táto zložka výchovy a vzdelávania byť súčasťou kurikula, nielen v rámci výučby cudzieho jazyka na vysokých školách alebo implicitne zahrnutá do jednotlivých predmetov v našom výchovno-vzdelávacom procese.

5. Fenomén rodovej odlišností v komunikácii

Problematika rodových odlišností je tiež závažným fenoménom multikultúrnej edukácie. Uvedieme niektoré teoreticko – metodologické východiská podmieňujúce rodové odlišnosti. Novodobé výskumy potvrdzujú, že rod, či mužský alebo ženský, má značný vplyv na používanie jazyka a mnohé slová, súvisiace s maskulinitou majú pozitívnejšie konotácie než opačne a že aj tu sa dá hovoriť o istej diskriminácii. V súčasnosti je silná tendencia vyháňať sa rodovo podmieneným výrazom a nahrádzať ich rodovo neutrálnymi. (napr. požiarnik, hasič nemá v našom jazyku ženskú paralelu a je spájaný zväčša s mužským rodom).

Z celej škály ľudí, ktorí ovplyvňujú našu orientáciu sú rodičia na prvom mieste. Preberanie rodičovských modelov a s nimi spojených rodových rozdielov prechádza fázami od napodobňovania vzorov, k oceneniu, pokarhaniu, atď. Od dievčat sa zväčša vyžaduje pomáhanie, spolupráca, starostlivosť, správanie vnímané svojim významom ako ženské. Chlapci naopak sú vedení k asertivite, súťaživosti, nezávislosti, atď. Formovanie rodovej príslušnosti

⁵ R. Brislin, *Understanding Culture's Influence On Behaviour*, Florida. Orlando: Harcourt College Publishers, 2000.

a celková komunikácia sú výrazne ovplyvňované pozorovaním rodičov a ich napodobňovanie. Rodové stereotypy sú istou odpoveďou na sociálne správanie okolia, ktoré má nesmierny vplyv na rozvoj každého jedinca, formujú jeho repertoár správania a napĺňanie očakávaní. Existujú mnohé odborné štúdie⁶ (Tannen) zaoberajúce sa odlišnosťami rodičovského prístupu k opačnému pohlaviu. V podstate možno konštatovať, že rozvoj interpersonálnych vzťahov, správanie sa k okolitému svetu, stupeň asertivity a odlišné sociálne zručnosti sú reakciou na rodičovské prístupy a celkove na výchovu.

K tomuto výdatne prispievajú ďalšie faktory, ako sú napr. hračky, výber oblečenia, pridelenie úloh a rôznych povinností. Aj napriek tomu, že v útlom veku ešte nie sú výrazne rozdiely vo výbere hier a hračiek, rodičia ich však smerujú istým smerom⁷. Ďalším spôsobom ako rodičia ovplyvňujú rodovú orientáciu je pridelenie domácich prác, resp. odlišnosťami v očakávaníach od chlapcov a dievčat. Toto sa premieňa aj do vonkajšieho výzoru a starostlivosti o zovňajšok. Vo všeobecnosti je zaužívaný postoj explicitnejšej a tvrdšej komunikácie v spoločenskom priestore chlapcov ako dievčat. Od nich sa to priam neočakáva a naopak, vyžaduje sa od nich istá „ženskosť a jemnosť“, nehovoriac o dôležitosti, význame až nadradenosti mužských potomkov pred ženskými platnými v niektorých kultúrach.

Rodičia majú nezastupiteľnú rolu vo formovaní chápania rodovej príslušnosti a orientácie svojich detí. Prostredníctvom vedomých a podvedomých procesov, napodobňovania správania, odrážajú rodičovské postoje a interakcie. Rodová socializácia začína v útlom detstve a pokračuje do neskoršieho veku ovplyvňovaná okolím, kultúrou, médiami a celkove prostredím, v ktorom sa jedinec vyvíja.

6. Neverbálna komunikácia, rod a edukačné prostredie

Neverbálny komunikačný štýl v rodovej interakcii predstavuje ďalšie výrazné odlišnosti vo formovaní rodovej identity a kultivovaní kognitívnych sociálnych zručností. Artefakty sú silným komunikátorom a indikátorom kultúrnych odlišností a stereotypov manifestujúcim prejavy feminity a maskulinity. Medzi ne patrí štýl odievania, ich farebnosť, typy hračiek, športové aktivity, dokonca aj jedlo a rôzne veci osobnej potreby typické pre mužský alebo ženský stereotyp. Známy antropológ Edward Hall⁸ umocňuje a dokumentuje uvedené odlišnosti veľkosťou komunikačného priestoru, ktorý sa výrazne odlišuje v závislosti na kultúrnom podklade.

⁶ D. Tannen, *You Just Don't Understand*, New York: Ballantine Books, 1990, ISBN 0-345-37205-0.

⁷ Ibid.

⁸ E. T. Hall, *The hidden dimension*, Garden City, New York: Doubleday/Anchor Books, 1966.

Súčasťou neverbálnej komunikácie sú dotyky, vyjadrujúce rodové očakávania, odrážajú istým spôsobom mužskú dominantnosť, silu a odlišné socializačné vzory, ku ktorým bol nasmerovaný celý výchovný proces od útleho detstva. Reč tela, mimika tváre, očný kontakt, otvorené vyjadrovanie citov, sú nesporne ďalším faktorom reflektujúcim rodové odlišnosti signalizujúce komunikačnú ústretovosť, respektíve rezervovanosť.

V posledných desaťročiach nastal výrazný posun v rodovej komunikácii. Ženy hlasnejšie verbalizujú svoju rovnosť s mužmi, ich repertoár komunikačného štýlu je omnoho rovnoprávnejší ako v minulosti. Masmediálne prostriedky v tomto zohrávajú veľmi silnú podpornú rolu, tým že odstraňujú mýty o pretrvávajúci tradičného podriadeného postavenia žien. V USA sa rozbehlo tzv. hnutie sily dievčat (girl power movement)⁹. Avšak nielen ženská komunikácia zaznamenáva značné komunikačné posuny a zmeny. Historicky mužský komunikačný prejav ako otvorený, priamočiary, vychádzajúci z dominantného postavenia a moci mení obsah a silu svojej rétoriky a komunikačné stereotypy. Súčasťou moderných civilizačných trendov je zmena ponímania komunikačných štýlov muža a ženy v tom zmysle že sa mení tradičná mužská a ženská rola v komunikácii. Stierajú sa typické črty maskulinity a femininity v komunikácii. Súčasťou týchto zmien je aj veľmi početná literatúra ktorá sa zaoberá rodovou podmienenosťou v komunikácii a jej prepojením na kultúrne špecifiká.

Tieto významné zmeny komunikácie sa odrážajú aj v edukačnom kontexte. Prejavuje sa to v dominantnejšom postavení žien v radiaciach funkciách vzdelávania a školstva, ako aj v zmenách v komunikačnej interakcii (učiteľ – rodič – žiak). Viaceré výskumy potvrdzujú nové dimenzie vyrovnávania rodových rozdielov (mužov a žien), čo sa prejavuje v rôznych rovinách: vo výbere vzdelávacieho záujmu a tiež v pracovných pozíciách aj na úrovni školstva. Tradičná rola pedagóga v našej spoločnosti zostáva síce stále ženskou doménou, čo však výrazne ovplyvňuje ekonomický a nie rodový faktor. V západoeurópskych krajinách a USA sa tieto rozdiely medzi percentuálnym zastúpením žien a mužov v školstve vyrovnávajú. Širší rámec profesionálneho života v súčasnosti predstavuje vyšší stupeň rodovej rovnosti v našej spoločnosti, čo je tiež postupný trend aj v školstve, napr. pri zastávaní rôznych funkcií.

Záver

Z hľadiska perspektív budúcej inteligentnej spoločnosti sa nevyhnutne bude podporovať rovnaký status mužov a žien aj vytváraním rovnocenných podmienok už na základných stupňoch edukačného procesu, a to v zmysle

⁹ J.T. Wood, *Gender Lives*. Belmont California: Wadsworth/Thomson Learning, 2003, s. 327. ISBN 0-534-58163-3.

sebauvedomovania, definovania vlastnej identity a podporovania eliminácie rodovej odlišnosti. Je potrebné mať stále myslieť, že komunikácia, rod a kultúra sú navzájom prepojené a vzájomne sa ovplyvňujú. Úlohy modernej spoločnosti spočívajú v chápaní a rešpektovaní odlišnosti rodovej identity, kultúrnej podmienenosti a socio-ekonomického postavenia ľudí. Je však potrebné vytvárať novú víziu tejto spoločnosti z hľadiska rovnocenného participovania na rozvoji tohto sveta, bez ohľadu na rod, rasu, triednu príslušnosť a orientáciu.

Bibliografia

- Brislin R., *Understanding Culture's Influence On Behaviour*, Florida. Orlando: Harcourt College Publishers, 2000.
- Hall E.T., *The hidden dimension*, Garden City, New York: Doubleday/Anchor Books, 1966.
- Kominarec I., Kominarecová E., *Multikulturalita a edukácia*, Prešov: Prešovská univerzita FHPV, 2005. ISBN 80-8068-380-8.
- Mistrík E., *Multikultúrna výchova v príprave učiteľov*, Bratislava: IRIS, 2000, ISBN 80-89018-10-6.
- Průcha J., *Interkultúrní psychologie*, Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-885-6.
- Tannen D., *You Just Don't Understand*, New York: Ballantine Books, 1990, ISBN 0-345-37205-0.
- Wood J.T., *Gender Lives*, Belmont California: Wadsworth/Thomson Learning, 2003, ISBN 0-534-58163-3.